

Jelige: PARACELSUS

„Particular à oro...”

– Mátyás király és a pseudoepigrafikus alkimista receptek

Tartalomjegyzék

0. A témaválasztás indoklása	2
1. A Mátyás királynak tulajdonított alkimista recept bemutatása.....	3
1.1. A szöveg közlése	4
1.2. A szöveg fordítása és az egyes folyamatok értelmezése.....	7
2. Ismeretterjesztés és bírálat: a recept fogadtatása és diskurzusa.....	13
3. „del quale faceua quei ducati, ch’ hanno quella madonna”: a magyar aranyforint hírneve és értéke	16
3.1. A pszeudoepigráfia lehetőségei Nicolas Flamel megítélésének példáján	19
3.2. <i>De la composicion del Sol y del Mercurio</i> : egy spanyolul fennmaradt Aquinói Szent Tamás-féle amalgámrecept.....	23
3.3. Alkímia és asztrológia helye a királyi udvarban.....	25
4. Egy leendő kutatás előszava.....	27
Felhasznált irodalom.....	30

0. A témaválasztás indoklása

„Különös az az arany, amelyet Mátyás magyar király készített.”¹ Ezzel a mondattal kezdődik egy, a XVII. századra datált, mindmáig fennmaradt kézirat korábbi fordítása, amit a franciaországi Chantilly-ban őriznek a Musée Condében. A recept, amely egy tematikus, alkímiai, orvosi és asztrológiai írásokat gyűjtő kolligátumban kapott helyet, feltehetően az egyik legizgalmasabb reneszánsz kötődésű pszeudoepigrafikus, azaz tulajdonított szövegünk, amely 1928-as, Karl Lajos általi felfedezését követően² két év alatt el is felejtődött a (természet)tudományos diskurzusban. A magyarországi alkímia-történettel foglalkozó tudós, Szathmáry Lajos amellett, hogy támadta Karl eleve részleges fordítását, csupán érdekes (azaz kétes múltú) emlékként tekintett a szövegre:³ épp ezért tartottam szükségesnek, hogy mai ismereteinkkel ismét foglalkozzunk a recepttel. Ugyanis amellett, hogy a szerény és pontatlan dokumentáltságú szöveg kizárólag vegyipari és orvostörténeti érdekességként került felelevenítésre a receptben foglalt eljárások okán – szemben a filológiai apparátus adta lehetőségekkel –, irodalom- és tudománytörténeti, numizmatikai és társadalomtudományi szempontok szerint ismét választ adhatnánk arra a sietve elfojtott kérdésre, hogy mégis mennyiben lehet a recept, vagy épp egy hasonló kézirat valódi.

Dolgozatom ezért az általam „*Particular à oro...*” rövidítéssel illetett alkímista recept tükrében kívánja rekonstruálni Mátyás királynak és udvarának az alkímiához fűződő kapcsolatát – szempontként kezelve az elmúlt közel nyolcvan év kapcsolódó tudományos eredményeit, és mindazt, ami szükségessé teszi az újbóli vizsgálatot –, továbbá igyekszem választ találni arra, hogy a cementesek felbukkanása⁴ előtti alkímiai gyakorlat, az *alkimia operativa* mennyiben lehetett gyakori, kivitelezhető. További rejtély, hogy mégis hogyan tudnánk datálni a recept szövegét, figyelembe véve az alkímia fejlődését és változását, amit Paracelsus felbukkanása eredményezett. Végül pedig amellett, hogy az újbóli feltárás eredményeképp levonjuk a következtetést arra vonatkozóan, hogy mennyiben kell üzleti fogásként vagy esetleg átöröklődött szöveggént kezel-

¹ SZATHMÁRY László, *Mátyás király aranycsináló receptje* = Uő., *Magyar alkémisták*, Budapest, Könyvértékesítő vállalat, 1986, 451. Lásd korábban: MGyT ért., 1931, 108–114. A különös itt is félrefordítás, az ide illő kifejezés a *jellegetes* lehetne.

² KARL Lajos, *Mátyás király aranya* = Orvosi Hetilap, 1928, 19. szám, 550.

³ SZATHMÁRY, i. m. 457.

⁴ A cementesek arany- és ezüstfinomítók voltak, akik fémötvözással is foglalkoztak. Mindig olyan helyeken állították fel kohójukat, ahol pénzverde működött, így Kőrmöcbányán, Nagybányán és Nagyszebenben is volt cementes laboratórium. SZATHMÁRY László, *A cementesek* = MEK, digitalizálta és ellenőrizte GAZDA István, <http://mek.niif.hu/05400/05440/pdf/kron_szathmary_cementesek.pdf> (2012. április 17. 14:30).

ni a receptet, igyekszem választ adni arra, hogy mi tesz életképessé, átöröklődővé, és ami a legfontosabb, kellendővé egy pszeudoepigrafikus kéziratot. Mindezt természetesen a szöveg közlése, recepciójának bemutatása, értékelése és történeti-elméleti korrekciója előzi meg. Erre csupán azért van szükség, mert a meglévő, nem minden szempontból megbízható dokumentációk kizárólag az átírt olvasatot mutatták meg és magyarázták tovább, miközben az eredeti szöveg mindmáig publikálatlan maradt.

1. A Mátyás királynak tulajdonított alkimista recept bemutatása

A Musée Condéban, a franciaországi Chantilly-ban az Ms. 417. jelzet alatt egy alkimista kézirat miszcellánea található. A kolligátum három kéziratból tevődik össze, mindhármát különböző kezek írták, azok egyes hibáit pedig egy negyedik kéz javította végig. Ez nem csupán a toll színében, hanem írásmódjában is megmutatkozik: az egyes korrekciók az eredeti szöveg fölé lettek írva, a metódust pedig erősen észrevehető áthúzások, kisatírozások fémjelezték. A 89 folióból álló könyv első felét a receptek teszik ki. Szám szerint 48 bejegyzés található itt, amelyek között alkimista receptek, orvosi versek szerepelnek:⁵ ezek az elsőtől az ötvenötödik folióig tartanak, és ide tartozik a Mátyás-recept is. A kolligátum második részét az 59. és a 72. folio között a *De arte chimica* címmel illetett receptgyűjtemény teszi ki, ami latin és olasz nyelvű szövegekből tevődik össze. A harmadik egység, az *A far acqua forte secondo dice Aristotele* címmel illetett szöveg (73–86. folio) orvoslási célú medicina-recepteket tartalmaz olasz nyelven.

A negyedik kéz nem csupán az egyes szöveget rendezte és javította, hanem ki is egészítette azokat ábrákkal és kiemelésekkel: az *A far oglio di mercurio* receptjében be vastagon be lett keretezve az *Aliter innenies in libro sori a cre octavo a tergo*. mondata, míg a *Virtus olei argenti (auguri) fixi* egyes soraiban az anyag- és bolygónevek lettek kiemelve. A Mátyás-recept sem maradt betoldás nélkül, ugyanis egy lombik lett a 22. folio szélére rajzolva. A teljes szöveg a 20-25. foliókon helyezkedik el.

⁵ A receptek többsége olasz nyelven íródott, és az egyes lejegyzések klasszikus értelemben vett, áthagyományozódott és ezáltal népszerűvé vált eljárásokat (*A far oglio di mercurio*, *Fission de lune*, *Virtus olei argenti (auguri) fixi*, *Calcinatio solis*) örökít meg, valamint az egyes pestisversek mellett három pszeudoepigrafikus receptet vonultat fel. Ezek közül számunkra a legérdekesebb a dolgozat témájául szolgáló Mátyás-recept, ugyanakkor a *Secreto de Vincenzo Bas de Bressa chimato il vero et infallibil secreto del suo core* csalhatatlan titkot boncolgató szövege, valamint a *Cortissimo esperimento provato et verissimo del Signor da chà Marin vecchio* bizonyító érvényűnek szánt rövid receptje is a tulajdonítás élményével szeretné személyessé tenni az egyes eljárások leleményét és formagyakorlatát.

1.1. A szöveg közlése

A recept közlését két okból találom szükségesnek. Egyfelől azért, mert az alábbi szöveget korábban senki sem írta át – így a róla folyó szakmai vita is az interpretációkra hagyatkozott, eltávolodva magától a szövegtől –, másfelől azért, mert a fennmaradt olvasatok az így is megmaradt, nehezen értelmezhető szöveghelyek mellett is pontatlan, felületes fordításokat eredményeztek.

Particular à oro qual faceua Ré Matthias d'Ongaria cade
una parte sopra uinti de Luna in oro. etc.

Recipe mercurio libram unam, sal commun preparati onze
sei masena bene insieme poi metti in bozza
con suo recipiente senza lutar le gionture et
el mercurio passerà nel recipiente, et così
sarà ben purgato, et ben preparato, laualo con
acqua calda, et fà passar per corio, et serua.

Item recipe onza una oro de cemento laminato, ouer limato
sottile, fallo infocar in un Corizziolo, et in un'
altro fà scaldar onze quattro mercurÿ viui et
fà amalgama, mescedando bene insieme con
un bastoncello, poi butta in acqua calda et
lauala, poi euacua l'acqua, et asciugala con
una pezza de lino, poi masenala con il doppio
sal commune preparato, et ogni cosa metti in
un bicchiero lutato sopra ponendoli un' altro
bicchiero, et metti à sublimar, e sublimarà el
mercurio uiuo, qual serua per multiplicar la
medicina sequente.

Poi piglia l'oro, et sale restati in fondi, et lavalì in acqua
calda, lo sal si rissoluerà, et l'oro resterà in
fondi, fallo scaldar ut supra in un Coriggiolo,
et in un' altro corrioggiolo fà scaldar onze
quattro mercurÿ uiui, et fà amalgama ut supra
et sublima, et salua lo mercurio, et così farai
tré uolte et hauerai lo tuo oro ben calcinato,
et nota d'amalgamarlo sempre con lo

mercurio preparato, et quello che sublimerà, saluarlo per multiplicar la medicina. Dapoi Recipe onza una di detto oro calcinato, e mettilo à scaldar in un corrizziolo, et in un' altro fà scaldar onze quattro di mercurio supra seruato, et fà, che l'oro sia ben rosso, et buttalo sopra lo mercurio predetto, et fà amalgama, et come é fatta l'amalgama, strucca per una pezza tanto, che resti solamente tanto mercurio, quanto fà l'oro, et non piú qual metterai à sublimare, in uaso simile con il culo piano, et il collo lungo lutato per tré dita di sotto. poi metti à fornello de carboni⁶ con registri, ouero di lucerna, come ti pare, mà meglio è di lucerna, et dalli foco de primo grado, ita che ogni due hore sublimi el mercurio, qual farrai descendere sopra il suo corpo con una baichettina con un poco di bombaso in cima, poi serra el uaso sempre con un poco di bombaso, et cosí seguita con questo foco finche el mercurio non sublimi piú, et che resti precipitato in fondi, et metti à mente, come hai dato questo primo grado di foco, perche nelle sequenti multiplicationi bisognerà usarlo finito el primo grado doppia lo stoppino et procedi ut supra sublimando, et precipitando sin che piú non sublimi, et nota, chel mercurio uuol subleamar in hore due ne piú ne manco, finito el secondo grado doppia el stoppino et procedi ut supra sublimando et precipitando sino che per tal foco non sublimi piú, et in

⁶ Itt található a korábban említett lombik-rajz.

quaranta giorni sarà fornito, et hauerai la tua amalgama fissa, fornito il terzo grado di foco rompi lo uaso, et tuó l'amalgama, qual masena, et metti à scaldar in crosiolo, et in un' altro metti à scaldare onze otto mercurÿ et fà amalgama ut supra, et falla passar per pezza ó corio, ita che resti accompagnata con equal suo peso di Mercurio, ita che se l'amalgama è onze doi, retenghi onze doi di mercurio et non piú, et questo ordine tieni in tutte le tue amalgamationi. Ditta seconda amalgama metti à sublimar in uaso come di sopra: mà un poco piú grandetto, et prociedi con il foco in tutto, et per tutto, ut supra sublimando, et precipitando finche l' hauerai dato il terzo grado fissatorio, qual finito rompi lo uaso, et masena la materia fissa, et amalgama con quattro uolte tanto mercurio come facesti di sopra, poi falla passar per me:⁷ pezza, ita che resti solamente tanto mercurio, quanto è l'amalgama fissa, qual metti in un' altro uaso à sublimare, et precipitare in tutto, et per tutto, come di sopra, eccetto che in questo terzo ultimo grado bisogna darli alquanto maggior foco per ueder uedere, se la materia è fissa, e caso che la non fosse fissa, seguita il foco, finche la sia fissa, et sarà medicina ottima, della quale se farrai proiettione di parte una sopra uinti di luna fina, la transmutarai in oro di uintiquattro carati ad ogni iudicio, et se la luna sarà calcinata una parte conuerte

⁷ Ez a negyedik kéz javítása.

quaranta, et sappi, che questo particolare è uerissimo, con il quale il Ré Mathias faceua oro perfettissimo, del quale faceua quei ducati, ch' hanno quella madonna, et questo oro è alquanto più duro, che l'altro, tamen è perfettissimo, et di essi n'è stà fatto el sazo nella cecca di Venetia, et è stà trouato bonissimo oro. Nota che la sopradetta medicina si puol multiplicar ad infinitum, procedendo ut supra, et sempre si farà più potente, et migliore, et più presto si fissarà, et farà maggior proiettione. Nota di nettar spesso el cul del uaso dalla calcina fà la lucerna perche l'impedisce la decottione etc.

1.2. A szöveg fordítása és az egyes folyamatok értelmezése

Ahogy arra a fentiekben is utaltam, Szathmáry fordítása nem minden esetben kielégítő: az általa közölt szövegnek számos vitatható pontja van, ezért szükségesnek tartottam az újbóli fordítást. Természetesen így is maradnak helyenként értelmezési nehézségek, ugyanakkor a szöveghűség áttekinthetőbbé teszi a recept szerkezetét.

„Jellegzetes az az arany, amit a magyarországi Mátyás király húsz rész ezüsből csinált. A recept szerint végy egy libra merkúrt,⁹ ami jól elő van készítve, majd abból hat unciát jól gyúrj össze, és az előírások szerint tedd azt az edénybe, úgy, hogy nem tömőd be annak nyílását. Hagyd áthaladni a szedőn, mialatt szépen megtisztul és előkészül, majd mosd meg meleg vízzel, nyomd át a bőrön és tartsd meg.

Majd végy egy uncia lapított, cementált aranyat, esetleg reszeltet, hevítsd fel egy tégelyben, mellette pedig melegíts meg négy uncia merkúrt, amiből amalgámot készítesz, jól összekeverve egy farúddal, ezután öntsd le meleg vízzel, mosd meg abban, öntsd le a vizet, és szárítsd meg lenvászonnal törölgetve. Ezt keverd össze a már előkészített, kétszer annyi sóval, majd helyezd egy tégelybe, amit egy másik tégellyel fedj le, és szublimáld azt. És a szublimált merkúrt használd fel a következő medicina sokszorosítására.

⁹ A maradéktalan szöveghűség érdekében a higanyt következetesen merkúrként jelölöm a fordításban.

Akkor vedd az aranyat és az aljakban maradt sót, és mosd meg azt meleg vízzel. A só feloldódik, és az arany a tégely fenekén marad. Ezt melegítsd ott, majd egy másik olvasztótégelyben melegíts fel négy uncia merkúrt, és készíts amalgámot, és szublimáld. A merkúr szublimálását ismételd meg háromszor, hogy kalcinált aranyat kapj, amit ne felejts el az előkészített merkúrral amalgámozni, és amikor már jól kiszublimált, őrizd meg, hogy felhasználhasd a következő medicina sokszorosítására. A recept szerint végy egy unciát a kalcinált aranyból, és hevítsd azt egy tégelyben, és egy másikban melegíts négy uncia merkúrt, úgy, hogy az arany megvörösödjön, és aztán öntsd rá a merkúrt, majd csinálj amalgámot. Ezt válaszd szét egy foltnyi kendőn, miközben annyi merkúr marad benne, amennyi hasonló az aranyhoz. Ezt tedd egy lapos fenekű, hosszú nyakú edénybe szublimálni, aminek háromujjnyira be van dugaszolva az alja. Azután tedd olyan kemencébe, amelyen szellőzés lehetséges, és amiben izzó szén van, és hozd elsőfokú tűzbe, hogy ott szublimálódjon a merkúr két óra alatt, amit pálcával az anyagra kapargatsz. Zárd le, és addig folytasd, amíg már nincs szublimáció, és leesve megmarad az anyag a fenéken. Jegyezd meg, milyen tüzet választottál a szublimációhoz, mert a következő sokszorosítására úgy kell eljárnod, hogy azt megkészszerzed, és addig folytatod, amíg ismét befejeződik a szublimáció. Azt is jegyezd meg, hogy a szublimálandó merkúr éppen két óra alatt alakuljon át. A második fokozat befejezése után kettőzd meg a tüzt, és úgy haladj tovább az eddigiekhez hasonlóan, amíg már képtelen lesz tovább szublimálódni, és ez negyven nap múlva következik majd be, és ekkorra már szilárd amalgám lesz a birtokodban. A harmadik szintű tűznél törd el az edényt, abba gyúrd bele az amalgámot, és melegítsd egy tégelyben, míg egy másik tégelyben melegíts nyolc uncia merkúrt, és készíts amalgámot. Engedd azt át egy kendőn vagy bőrön, hogy a készülő merkúr minősége egyforma legyen, majd ebből tarts vissza két uncia merkúrt. Ezt az utasítást tartsd be minden amalgámozásnál. A második amalgámot tedd az edénybe, hogy szublimálhasd, de ez legyen nagyobb az eddigieknél. A melegítéssel, ahogy eddig is, egészen addig haladj, amíg a harmadik szintű tűzig jutsz. Ott szilárd anyagot kapsz, ezért törd szét az edényt, és keverd össze azt. Ezt követően amalgámozd meg negyedszer is annyi merkúrral, mint korábban, majd préseld át a rongyon, úgy, hogy annyi merkúr maradjon, ami összemérhető a szilárd amalgámmal, amit egy másik edényben kell majd előkészíteni és szublimálni. A harmadik fokon ezúttal nagyobb lángot kell alkalmazni, hogy meggyőződhessünk arról, az anyag szilárd. Abban az esetben, ha nem lenne az, folytatni kell a melegítést, egészen addig, míg meg nem szilárdul. És az így létrejövő medicina ideális minőségű, amely projekció révén egy részből húsz rész

tiszta ezüstöt alakít huszonnégyszeres arannyá, kalcinálva pedig negyven részt alakít át. És tudd, hogy ez a leírás hiteles, hiszen ezzel Mátyás király tökéletes aranyat készített, amiből a dukátjait verette, melyeken Madonna volt, és ez az arany, még ha keményebb is volt a másikinál, megfelelt az elvárásoknak, a velencei pénzverde is kiválónak találta. Jegyezd meg, hogy az előbbi medicina a végtelenségig gyarapítható a fentebbiek szerint, és közben egyre jobb lesz, miközben projektáló képessége is nő. Jegyezd meg, hogy az edényt meg kell tisztítani a kemencéből ráakadott koromtól, mert az akadályozza a dekokciót, stb.”

A recepthez Szathmáry készített először magyarázatot,¹⁰ ám ennek megfogalmazása kódos, elnagyolt és kevésbé érthető, annak ellenére, hogy „a recept értelmét” kívánta megadni. Az előbbieken foglaltak ugyanis egy egyszerű, jobbára szemfényvesztő folyamatot írnak le, amely a gyakorlatban egyáltalán nem eredményezett aranyat. Az egyes folyamatok két hagyomány, a kén-higany elve (amely alapján minden anyagot az előbbi két elem épít fel, a korai alkímiában úgy vélték, hogy a fémek alapvető összetevői ezek voltak)¹¹ és a Paracelsus által elterjesztett – ám arab gyökerekkel bíró¹² – *Prima Materia* metszéspontját adják: ez utóbbi az elsődleges anyag, amiből a teljes univerzum eredeztethető, és ami a Bölcsék Kövének elengedhetetlen alapanyaga. Így következhetett be a paradigmaváltás, amely a só (*sal*) is az elsődleges anyag összetevőjévé emelte a kén (*sulphur*) és a higany (*mercurius*) mellé. Mindez az időrendiség tekintetében azért válik megállapíthatóvá, mert az előbb közölt és fordított recept már három alapanyaggal, higannyal, kénnel és sóval dolgozik, holott ez a hármasság csak a XVI. századtól volt általános, a XIV. században még az Albertus Magnus által Európában meghonosított kettősség volt általánosan elterjedt az ekkor már világi hatalom által meghatározott doktrínában.¹³ Hogy mindez áttekinthetőbb legyen, érdemes megvizsgálni a paradigmaváltás elméleti hátterét, majd azt visszavetíteni a receptben foglaltakra.

Az alkímia mindig is az anyagok átalakításával foglalkozott, hogy az ember utánozhassa, arisztotelészi értelemben imitálhassa a természet folyamatait, melyről azt gondolta, a tökéletesedésnek vannak alárendelve. Ennek értelmében az arany volt a természetben fellelhető legtökéletesebb anyag, amiről úgy vélték, fémek átalakításával reprodukálható. Ez már az elméleti hátteret is megteremtő görög antikvitásban megis-

¹⁰ SZATHMÁRY, i. m. 454.

¹¹ PAGEL, Walter, *Paracelsus – An introduction to Philosophical Medicine in the Era of the Renaissance*, Basel, S. Karger, 1958, 100.

¹² Dr. BALÁZS Lóránt, *A kémia története I.*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 129.

¹³ Dr. BALÁZS, i. m. 138.

mertette az arab gyökereiben még csak tetteles, fizikai szabályokat felfedező alkímiával mindazon folyamatokat, melyek a mai napig a kémiai gyakorlat részei. Balázs Lóránt kutatásai alapján a bepárlás, az oldás, a kristályosítás, a szűrés, a desztilláció, valamint a szublimáció már nem volt ismeretlen eljárás az alexandriai pre-alkimisták számára sem.¹⁴ Ettől függetlenül az alkimisták nem az ideologikus aranyat keresték, hanem azon anyagokat, amelyek birtokolják magukban az arany tulajdonságait – úgy gondolták, az erények rejtve vannak az objektumokban, ezt pedig az alkímia hozza a felszínre azáltal, hogy a természetes folyamatokat a bázis alakításával tökéletesíti, allegorikusan a betegből egészségest állít elő gyógyítás révén.¹⁵ A fémek ugyanis eredendően hitványak, a gyógyításnak pedig az alkímiai beavatkozás során két fázisa volt: az első a transzmutáció, az átalakítás, ahol egy ágens átalakítja az anyagot saját szubsztanciájává, miközben az elhagy minden fémes tulajdonságot, és természetivé teszi az anyagot. Ezt követi a fixáció, a javítás, ahol a földi anyag beengedi magába a mennyei princípiumot.¹⁶ Persze az alábbi gondolatmenet mellett – ami Ganzenmüller kutatásai alapján már a középkorban összekapcsolódott az emberi test vizsgálatával, gyógyításával¹⁷ – az alkímia idővel leegyszerűsödött, és jobbra a színváltozások alapján próbálták előállítani a kívánt fémeket.¹⁸ Ezt a gyakorlatban jobbra vörösítéssel, tehát vörösréz hozzáadásával próbálták elérni: erre látunk példát a receptben írt vörösítés során is, ami Szathmáry fordításából teljesen kimaradt.

Ugyanakkor mindennek az elméleti síkján azt gondolták, hogy az arany a kén színét és a higany fluiditását örökli meg: ennek kiterjesztéseképp jött létre a fentebb említett kén-higany elv, amely szerint a természetben minden testet, anyagot és szerkezetet a kén ad, míg az erényért, a tulajdonságokért és a tűzért a higany felel.¹⁹ Paracelsus azonban teljesen új paradigmát hozott létre azzal az Avicenna által újraértelmezett gondolattal,²⁰ melynek értelmében a só is bevette ebbe az elméletbe. Ennek alapját a középkori gyakorlat megújítása adta, hiszen ahogy Hermésznél minden tinktúra levezethetőnek bizonyult három anyagból, amit szellemnek, léleknek és testnek nevezett, úgy ez indokolta a só – ahogy egyes szövegek jelölték, a balzsam – bevezetését is, amely a

¹⁴ Dr. BALÁZS, i. m. 110.

¹⁵ PAGEL, i. m. 260.

¹⁶ PAGEL, i. m. 261.

¹⁷ PAGEL, i. m. 267.

¹⁸ Dr. BALÁZS, i. m. 115.

¹⁹ PAGEL, i. m. 101.

²⁰ Avicennánál már megjelent a só bevonásának lehetősége, de ez korántsem úgy került kifejezésre, mint Paracelsus esetében. A *De congelatione et conglutinatione lapidum*ban azt írta, hogy a szervesetlen testek négy elemből, sóból, kénből, fémből és kőből állnak.

szilárdságért felel. Ilyen értelemben a higany a szellem, a kén a lélek, a só pedig a test megfelelője, ahol a kén épp a szellem és a test antagonisztikus szembenállása között helyezkedik el.²¹

Épp emiatt jelenthette ki a modern Paracelsus-kutató, Massimo Luigi Bianchi is, hogy Paracelsus alkímiával való kapcsolata nem volt leírható a hagyományok ismétléseként, elvégre egyes munkáiban kritizálta, megvetette azokat, akik ragaszkodtak a kettős anyagleíráshoz. Továbbá Paracelsus volt az első, aki kijelentette, hogy az alkimista felfedezések többsége a véletlennek volt köszönhető. A *De vita longá*ban úgy írt erről, hogy az egyes folyamatok személyi aspektusai és megfontolásai mindig negatív hatással vannak az egyes reakciók kivitelezéséhez.²² Ganzenmüller a középkori alkímia és a Paracelsusi hármasság különbségét úgy írta le, hogy Paracelsus az anyagok meghatározásait saját kémiai viselkedésükre alapozta, míg a középkori alkimisták arra használták őket, hogy megjelöljék a fémek lelkét egy formális és skolasztikus úton, valamint amíg Paracelsusnál a higany és a kén már kiterjesztődött minden természeti objektumra, addig a középkori alkimisták csak a fémekre értelmezték ezt.²³ Ez a kiterjesztés igaz a hagyományos receptekre is, ugyanis Paracelsus új megközelítéssel élt a korábbi hipotézisekkel és általános princípiumokkal szemben: ez a teoretikus visszacsatolás alapjaiban kötődött ahhoz a tényhez is, hogy Paracelsus számára az alkímia feladata nem az arany előállítása volt, hanem az emberi test megismerése és gyógyítása.²⁴ Alkímiája (ami az iatrokémianak, tehát az alkímia orvosi-emberismereti irányának előfutára volt) így már tudatosan arra koncentrált, ami rejtve van és megbújik az elsődleges percepció mögött: ezt hozza felszínre, épp úgy, ahogy a középkori alkimisták az aranyra utaló rejtett tulajdonságokat igyekeztek a fémekre alkalmazni.²⁵ Mindez korántsem véletlen, hiszen Paracelsusra erősen hatottak olyan középkori alkimisták, mint Arnaldus Villanovanus, a lullisták, valamint a francia szerzetes, Ioannes de Rupescissa művei.²⁶ Ez mutatkozik meg a *scientia separationis* gyakorlatában is, ahol a só, a kén és a higany fényre hozása a tűzzel való alkímiai elválasztásból adódik,²⁷ ami azért is fontos, mert ez a három ösz-

²¹ PAGEL, i. m. 267.

²² BIANCHI, Massimo Luigi, *The Visible and the Invisible – from Alchemy to Paracelsus* = RATTANSI, Piyo (szerk.), *Alchemy and Chemistry in the 16th and 17th Centuries*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 17.

²³ PAGEL, i. m. 270. Itt érdemes megjegyezni, hogy a korábbi gyakorlatban Gratianus és Avicenna már a maguk idejében is igyekeztek kiemelt szerepet adni a sónak, még ha ez nem is került elméleti-gyakorlati kifejtésre egyik esetben sem.

²⁴ BIANCHI, i. m. 17.

²⁵ BIANCHI, i. m. 18.

²⁶ PAGEL, i. m. 258.

²⁷ BIANCHI, i. m. 19.

szetevő nem ugyanaz az egyes anyagokban: minőségileg mindenben különböznek, így minden anyagnak megvan a maga kénje, sója és higánya. Épp emiatt vált általánossá, hogy az arany nem kén, só és higany produkciójából áll össze, hanem az aranynak vannak olyan sói, kénjei és higanyai, melyek többféle aranyat alkothatnak, és ezért kell őket felszínre hozni.²⁸

Ez az alapvetően orvosi attitűd biztosított lehetőséget annak is, hogy az alkímia új lendületet nyerjen,²⁹ hiszen amíg Paracelsus szándéka valóban az volt, hogy empirista, tapasztalati úton ismerhesse meg az emberi test reakcióit és betegségeit,³⁰ addig az ő hármasságán felbuzdulva megújulhatott az alkimista gyakorlat is, hiszen a korábbi receptek és eljárások ezt követően már a hármasság mátrixában, az *iladiusban*³¹ íródtak újra. Épp emiatt nehéz meghatározni azt, hogy a *Particolár á oro...* receptje milyen múltra tekinthet vissza, hiszen a leírt gyakorlat kétségkívül több évszázados, akár évezredes hagyományt elevenít fel, amelytől a szöveg leginkább azáltal távolodik el, hogy utal a higany, a kén és a só hármasságára. Így a kézirat kolligátumban való elhelyezésén túl ez a tény is azt bizonyítja, hogy a recept jóval Mátyás uralkodása után készült el, bár így sem zárja ki annak a lehetőségét, hogy – a kolligátum másik két darabjához hasonlóan – egy korábban (ha nem is Mátyás korában) készült recept másolatával álljunk szemben. Ugyanis a recept gyakorlatorientált szövege, valamint az emberi, testi kiutalások szinte teljes kizárása mindenképp a XVI. századnál korábbi gyakorlatra utalnak vissza, függetlenül attól, hogy épp ezt a hagyományt újította meg Paracelsus munkássága is.

Ennek tükrében vissza is térhetünk a recepthez, amely az egyes eljárások tükrében a középkori alkímia receptjeinek sémájára, tehát a transzmutációra (jelen esetben olvasztásra, amely az arab alkímia talán legmeghatározóbb gyakorlata volt)³² és a fixációra (amalgámozás) épül. Az ott foglaltak (és a mértékegységek átváltásai)³³ alapján nagyjából 330 gramm higanyból, 30 gramm porított – tehát a megbízó által erre a célra felajánlott – aranyból és 120 gramm sóból egy háromlépcsős hevítési eljáráson keresztül, ahol két különböző összetételű fémötvözet, tehát amalgám készül, végered-

²⁸ PAGEL, i. m. 103.

²⁹ BIANCHI, i. m. 24.

³⁰ Erről az *Opus paramirumban* ír először, ott köti össze a ként (*schwefel*), a higanyt (*Cataronius*) és a sót (*balsam*) az emberi testtel, valamint teszi azt a megállapítást is, hogy az emberi betegségeket az okozza, ha a három alkotóelemből valamelyik hiányzik a testből, ugyanis akkor a másik meglévő kettő eltérő viselkedést tanúsít. Vö. BIANCHI, i. m. 22.

³¹ PAGEL, i. m. 130.

³² Dr. BALÁZS, i. m. 129.

³³ Egy librát 0,32745 kilogrammnak, 1 unciát pedig megközelítően 30 grammnak vettem.

ményben örökké szaporítható aranyat ad. Ha figyelembe vesszük az egyes átalakítások anyagszükségleteit, arra jutunk, hogy több mint 800 gramm higany kerül szublimálásra 40 nap alatt, mindezek tükrében pedig az is kiderülhet, hogy az eljárás nemhogy nem gazdaságos, hanem kizárólag ötvözéshez vezet. És mégis miért állíthatja ettől függetlenül a recept azt már az első amalgámozás során, hogy az arany dúsításra kerül? Mindez csupán szemfényvesztés, ugyanis az amalgámozás a középkori alkímiában is egyike volt a megmagyarázhatatlan folyamatoknak:³⁴ úgy gondolták, hogy a higany képes magába foglalni³⁵ a vele összekeverendő fémeket, így az azt követő szublimációban gyakorlatilag ezt kívánták elválasztani a „feldúsított” aranytól. Látványát tekintve valóban egy fényesedési folyamat volt követhető, ugyanakkor az így létrejött amalgámok lényegében csak magukba foglalták a megbízó által elpazarolt anyagot, ami a pirosítást követően valóban sárga fényben tetszelegtetett az ezüstös ragyogás helyett, ami a higany sajátja. Mindehhez hozzásegíthetett egy régi alkimista trükk is: mivel a recept kétszer tüntet fel keverési eljárást, joggal képzelhetjük el, hogy itt is alkalmazva lett az a csalás, melynek során az alkimista az egyébként üreges fapálcájába aranyat – de legalábbis aranyozott ötvözetet – kever, amit viasszal zár le, mely az olvadó fémbe szintén megolvad, ezzel átengedve az így hozzáadott aranyat.³⁶ Ennek értelmében pedig az is kizárt, hogy az így keletkező amalgám egyetlen egysége aranyat csináljon a projekcionálandó ezüstből, ami a recept végén olvasható.

Így a recept történeti kettőssége lényegében szükségszerűnek is tűnik az előbbieknél fényében, hiszen a feltételezhető újraírás és betoldás, amely az alapanyagok mennyisége terén korszerűsíthette a szövegben foglaltakat, lényegében hitelesítő funkcióval is bírt, elvégre az újbóli elővételnek biztosítania kellett azt a releváns mozzanatot, amely érdemben is eladhatóvá tette a receptet. Ezt a nézőpontot azonban figyelmen kívül hagyta a szöveg recepciója, így a továbbiakban arra térnék rá, hogy az eddig összefoglaltak mellett miben tekintettek másképp a lejegyzettek.

2. Ismeretterjesztés és bírálat: a recept fogadtatása és diskurzusa

Ahogy azt korábban is említettem, a recepttel először a francia filológia nyugalmazott egyetemi tanára, Karl Lajos foglalkozott. 1928-as, egyoldalas publikációja, amely az *Orvostörténelmi Jegyzetek* hasábjain jelenhetett meg először (1929-ben az *Archeionban*

³⁴ Dr. BALÁZS, i. m. 116.

³⁵ Uo.

³⁶ Dr. BALÁZS, i. m. 155.

is publikálta francia nyelven),³⁷ többnyire érdekességként tesz említést magáról a receptről, és inkább egyfajta misztikus-ezoterikus kontextusban kívánja azt elhelyezni annak jegyében, hogy Mátyás király személyéhez milyen rejtélyek és titokzatosságok fonódtak az utókor és a közvélemény szemében. Említést tesz Magyari-Kossa Gyula azon publikációjáról,³⁸ amely egy Mátyásnak címzett pestisverset (*Præservatio a peste p(ro) Ser(enissim)o Ungaror(um) rege Mathia ex secretis D. Vlrici*) mutat be,³⁹ a kapcsolat pedig alapvetően határozza meg a publikáció ismeretterjesztő jellegét. Mindemellett összefüggésbe hozza a témával szolgáló receptet Paulus Jovius egy sírversével⁴⁰ is, amely közvetve kapcsolódik a „*Particolar à oro ...*” utolsó soraihoz, ám erre egy későbbi fejezetben térek majd rá. Karl Lajos nem végzett teljes fordítást, inkább az volt számára a legfontosabb, hogy figyelemfelkeltő jelleggel – és helyenként publicisztikai hangvétellel – hívhassa fel a figyelmet arra, hogy a receptnek milyen hazai vonatkozásai vannak. Mátyás király említése mellett a másik legfontosabb referenciáról, a magyar arany messze híres és elismert minőségéről, valamint a pénzverés eredményéről, a madonnás éremről sem feledkezett meg.⁴¹

³⁷ LOUIS, Karl, *Notice sur une recette alchimique de l'or attribuée au Roi Mathias Corvin* = *Archeion*, 1929, 11. szám, 206–209.

³⁸ MAGYARI-KOSSA Gyula, *Mátyás király óvószere a pestis ellen* = *Orvosi Hetilap*, 1927, 33. szám, 943–945.

³⁹ Bár a publikáció csak közvetve, az időszak és a kutatás háttérének felvázolásának jegyében tekinthető fontosnak jelen dolgozatban, mégis érdemes megjegyezni, hogy a szóban forgó kódexet Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekben őrzik, a Cod. 11200 jelzet alatt. A kézirat a *Miscellanea theoricæ et practicæ medicinalis ex probatissimorum nostræ tempestatis medicorum secretis et promptuarijs congesta per Georgium Handschium Leppensem, Germanobohemum* címet viseli, és Prágában adták ki 1550-ben. A kódex gyógyrecepteket tartalmaz, amelyek közül több bejegyzés I. Ferdinándhoz kötődik: az egyik például lányának, Johannának görcseit kívánja enyhíteni, de emellett a bécsi egyetem rektorának, egyben az orvosi kar dékánjának, Udalricus Fabrinak is fellelhető egy receptje. A Mátyáshoz kötött pestisrecept a 175. folián található, a tételszerű leírás pedig nem az egyes műveleteket sorolja fel, csupán a hozzávalók között végez seregszamlát. Így kerülhetett az ezüst, az égetett elefántcsont és a szinte kötelezőnek tekinthető igazgyöngy mellé az *aurum hungaricum* is, hogy további drágakövekről ne is beszéljünk. A magyarok aranyára egy későbbi fejezetben térek vissza, emellett azonban érdemes megjegyezni, hogy a Mátyásnak címzett pestisrecept Porquetnél is előfordult a normandiai pestisről szóló munkájában, valamint a magyar arany pestisgyógyító hatását Konrad Schwestermiller is dokumentálta igen korán, 1484-ben.

⁴⁰ A publikációban elütéssel és szóismétléssel jelent meg, az eredeti sírfelirat a következő: „*Corvini brevis hæc urna est, quem magna fatentur / Facta fuisse Deum, fata fuisse hominem*”, azaz Mátyás tetteit tekintve isteni, végzete szerint emberi volt.

⁴¹ Ugyanerre a gondolatmenetre hivatkozva 2011-ben Fabio Scaccavillani is megemlítette egy, a gazdasági válság és az aranycsinálás középkori kapcsolatával foglalkozó tanulmányában Karl Lajos francia nyelven 1929-ben publikált tanulmányát, egyben a receptet is. Mindezt arra alapozta, hogy 1470-re datálta a szóban forgó szöveget, holott – ahogy ezzel a dolgozat is foglalkozik – az eljárás jóval későbbi gyakorlatról árulkodik. Vö. SCACCAVILLANI, Fabio, *Il debito pubblico e la moneta filosofale* = *Il Fatto Quotidiano*, 2011. november 29., <<http://www.ilfattoquotidiano.it/2011/11/29/debito-pubblico-moneta-filosofale/173756/>> (2012. március 10. 12:55).

Mindennek fontosságát Szathmáry sem vitatta el 1931-es publikációjában,⁴² azonban az ő közelítésmódjának középpontjában a recept mint eljárás áll. Ennek kivitelezhetetlensége, a kézirat (hangsúlyozottan) XVII. századi datálása,⁴³ valamint Mátyás udvarának alkímiai lehetőségei szerepelnek nála érvként. Ám egyes megállapításai – még ha kutatóként máig érvényes eredményei is fennmaradtak – nem feltétlenül voltak relevánsak, és a forrásmegjelölések hiánya által okozott pontatlanság jegyében összemosódtak, elfelejtődtek. A kézirat hozzáférhetősége, forrása nem is került jelölésre a szövegben (csakúgy, mint a szerző más, hasonlóképp ismeretterjesztő jellegű írásaiban), valamint a kultúrtörténeti háttér idő- és térbeli kontextusának felvázolásakor olyan tudósokat is említ Mátyáshoz közeliként, akik legalább egy évszázaddal később éltek és alkottak. Baptista de Canano (1515–1578) és az olasz asztronómus, Franciscus Fontana (1580–1656) biztosan nem találkoztak a királlyal, receptjeik és egyéb írásaik pedig még mindig a kén-higany kettősségre alapozták kijelentéseiket. Ez utóbbival szemben mégis megérthető Szathmáry félreértése, ugyanis Mátyás udvarában az egyik követet szintén Franciscus Fontanának hívták, neki azonban – mint később látni fogjuk – nemhogy nem volt köze az alkímiához, hanem kizárólag gazdasági szerepe lehetett az aranybányászatban, és ott is csak információkat vitt és hozott Itáliából.

Ezzel szemben vannak olyan valós kapcsolatok és adatok is, ahol Szatmáry nem tévedett, hiszen Mátyás és Marsilio Ficinóval valóban levélkapcsolatban álltak, a tudós pedig egy receptet is készített a királynak,⁴⁴ 1489-es munkájának, a *De triplici vitának* a *De vita coelibus comparanda* című fejezetét pedig Pannónia felséges királyának ajánlja.⁴⁵ Az előbbi megemlítés (nem is szólva azon írásos dokumentumokról, amelyek a dolgozat egyik következő fejezetében vizsgálják majd az udvar és az asztrálmédecina kapcsolatát, és amelyekről Szathmáry még vagy nem tudott, vagy nem vett számításba) újfent kontextusteremtő erővel bír, így lényegében az eddig megemlített három alkímista témájú recept mind egyetlen, érdekesnek talált és érdekességként tált körben került

⁴² Bár a későbbiekben még egy-egy tanulmányában is visszatért ehhez a recepthoz, hogy legalább érintőlegesen említesse azt. Vö. SZATHMÁRY László, *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában*, Budapest, Franklin, 1940. Újra kiadva: Ponticulus Hungaricus, 2002., 5. szám, május, <<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/matyas-01.html>> (2012.02.29. 20:23). Az itteni kiadás utólagos jegyzetelést tartalmaz a recept közlése során, hogy érthetőbb legyen.

⁴³ Noha a kézirat feltehetően tényleg az 1600-as évek elejéhez köthető, ettől függetlenül a szöveg nyelvisége, a lejegyzési hibák minősége és száma, valamint a receptben használt kifejezések kitérítik a szöveg korát, ugyanis az alkalmi latinizmusok még fenntartják annak az átmenetnek a képét, amelyből a középosztályos nyelvváltozat is elnyerhette végső formáját.

⁴⁴ SZATHMÁRY László, *Alkémisták a magyar királyi udvarban* = Uő., *Magyar alkémisták*, Budapest, Könyvtérképző vállalat, 1986, 244. Vö. SZATHMÁRY, i. m. 456. Sajnos egyik sem hivatkozik a forrásra.

⁴⁵ Uo. <<http://www.kfki.hu/chemonet/hun/olvaso/histchem/alkem/ficinus.html>> (2012.02.29. 20:52)

bemutatásra. Ezen írások legnagyobb előnye természetesen a dokumentálás ténye, hiszen így értesülhetett a szakma is arról, hogy a Mátyás-kultusz ebben is tovább tudott élni. Ugyanakkor az egyes szerzők érzékelhetően nem tekintenek elég komolyan saját, bemutatandó forrásaikra, és ez alkalmasint felületességhez, előítéletes bírálathoz, netán önellentmondásokhoz⁴⁶ vezetett mindkét esetben, még ha egyes megállapítások az akkori tudományos eredmények tükrében nem is reprezentálódhattak volna másképp.⁴⁷ Erre alapozva, valamint a meglévő publikációk kritikus, forrásközpontú szemléletén keresztül a továbbiakban a recept lehetséges eredetével, a magyar aranypénz hírnevével, továbbá a pszeudoepigráfia lehetőségeivel kívánok foglalkozni, majd ezt követően Mátyás udvarát vizsgálom az alkímiai olvasottság és az asztrológiai érdeklődés jegyében.

3. „del quale faceua quei ducati, ch’ hanno quella madonna”: a magyar aranyforint hírneve és értéke

Ahogy a recept is említi, az abban foglaltak szerinti arany annyira jó, hogy Mátyás király is ebből verette madonnás érmeit. Erre utal az alábbi fejezet címe is, és ezért tartom szükségesnek, hogy az ezúttal a numizmatikai feltárások alapján vizsgálhassuk meg, hogy a receptben foglaltaknak mennyi a valóságalapja, valamint azt, hogy a szóban forgó aranypénz miért válhatott referenciává.

Mátyás budai udvarára méltán tekinthetett az akkor Amerikát még fel nem fedező Európa az egyik, ha nem a leghatalmasabb reneszánsz központként, hiszen a reprezentált kulturális, tudományos és művészeti-esztétikai háttér mellett a királyság gazdasági élete is példaértékű volt. A magyar aranypénz 1467-es reformja, amely eltörölte a *lucrum camerae*-t (a kamara hasznát), és helyette a *tributum fisci regalium* (azaz a király fiskus adóját) vezette be,⁴⁸ valamint egy új, a Zsigmond-kori ezüstpénz, a *moneta maior* mintájára készített⁴⁹ stabil és értékálló pénz bevezetése véget vetett a korábban évi

⁴⁶ Szathmáry nyolc éven belül eltérően nyilatkozott Mátyás könyvtáráról, ami feltehetően az akkori kutatási eredményeknek tudható be. 1931-ben még úgy gondolta, hogy a király gyűjteményéből hiányoznak az alkímista munkák, míg 1940-ben már úgy nyilatkozott, hogy a legfontosabb művek megtalálhatók voltak a könyvtárban, bár erről sem tett tételes említést, valamint példákat sem hozott. Vö. SZATHMÁRY László, *Az asztrológia...* i. m.

⁴⁷ Sőt, évekkel később még Dr. Balázs Lóránt is említést tett a receptről máig meghatározó munkájában, A kémia történetében. Igaz, ez csupán egyetlen sornyi kiemelt részlet volt, és az is hibásan szerepelt: a Szathmáry-féle fordítás utolsó sorainak egyikét tüntette fel a könyvében érdekességgént, ám az ott olvasható lezárást a recept előszavaként említi, miközben a kontextusból kiragadott idézet csak a dukátverésről szól. Lásd: Dr. BALÁZS, i. m. 156.

⁴⁸ HUSZÁR Lajos, *A budai pénzverés története a középkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, 101 (Budapest Városháza Történelmi Monográfiái XX.).

⁴⁹ GYÖNGYÖSSY Márton, *A középkor alkonya = Magyar pénztörténet (1000–1526), Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet (Jegyzet és forrásgyűjtemény)*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2006, 263.

szintű pénzüjtásnak, ami korábban pénzromláshoz vezetett. Az új pénznem a receptben is említett madonnás érme volt, amelynek hátlapján Szűz Mária található, ölében a kis Jézussal. Az ábrázolásnak több oka lehetett: Huszár Lajos és a kor numizmatikai irodalma szerint⁵⁰ ez lehetett közvetlen hivatkozás a Hunyadi-család Mária-kultuszára, valamint utalás a cseh eretnekek ellen 1468-ban megindított hadjáratra, ahol Mátyás a pápa híveként és a hit védelmezőjeként szerepelt, Mária pedig Magyarország védelmezőjeként vezette a hit zászlaja alatt a magyar szeregeket. Ugyanígy előrevetíthette a törkökkel szembeni háborút is. Marosi Ernő szerint azonban az ábrázolás összekapcsolódik Szent László alakjával, amely II. Ulászló festményeinél és guldinereinél vált igazán nyilvánvalóvá: az egykori uralkodót Mária lovagjaként is előszeretettel ábrázolták, így helye megkérdőjelezhetetlen a korabeli ikonográfiában,⁵¹ az uralkodói ideálról alkotott kép pedig a Peer-kódexben található Szent László-énekben is megjelenik.⁵²

A madonnás érmeknek két típusa volt, jobbára aszerint, hogy mikor kerültek nyomásra: eleinte a fátyolos minta volt a legelterjedtebb, ahol Máriának nem látszik a haja, azt követően pedig, 1481 után már koronát viselt: ez utóbbi, a koronázott érme jelent meg II. Ulászló pénzein is.⁵³ Gyöngyössy Márton szerint a fátylas ábrázolás elődje az aquileai pátriárkák madonnás pénzeiben keresendő.⁵⁴ Az új pénzeket először Körömbányán verték, majd Nagybányán is megkezdték kibocsátásukat, ahogy arról az egyes védjegyek is tanúbizonyságot tesznek, bár az aranyforintverés egysége Mátyás uralmának végén sem alakult ki.⁵⁵ Az aranyforintok 40%-a Nagyszebenről, 45%-a Nagybányáról, 15%-a pedig Körömbányáról származik a leletek tükrében:⁵⁶ a körömbányai verőtövek kivonása a koronás mintára való átállás után következett, mivel Mária

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MAROSI Ernő, *Kép és hasonmás: művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, 83 (Művészettörténeti füzetek 23.).

⁵² Vö. HORVÁTH Iván, *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislave* = MADAS Edit (szerk.), „*Látjátok feleim...*” – *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 143–148. Horváth Iván Marosira is hivatkozik tanulmánya elején, ami alapján Szent Lászlót, az ország patrónusát pedig a magyar uralkodók tükörképeként határozza meg, mint követendő példát, ennek értelmében pedig „a Szent László-ének Lászlója [...] bizonyára Mátyás, uralma delelőjén.” (145.). A versben a hun-magyar azonosítás is Mátyás propagandája vall, a városias, egyházi és világi jellegről – amely az értelmiséget helyezi a középpontba – nem is beszélve (146.).

⁵³ HUSZÁR Lajos, i.m. 102.

⁵⁴ GYÖNGYÖSSY Márton, *Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquilea im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf* = *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2004, 55. szám, 137–159, itt: 144. Vö. UÖ., *Florenus Hungarialis – Aranyverés a középkori Magyarországon*, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2008, 57. A kapcsolódó lábjegyzetben azt is megjegyzi, hogy a pénznek egy utánverete is ismert, amit Liège püspöke, Louis de Bourbon készítettett 1482-ben.

⁵⁵ GYÖNGYÖSSY Márton, *Florenus...* i.m. 58.

⁵⁶ GYÖNGYÖSSY Márton, *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*, Budapest, Gondolat, 2003, 357 (Doktori Mestermunkák-sorozat).

ezek a pénzek a bal kezében tartja Jézust, bár itt már megvolt a kapitális betűveret, szemben a nagyszebeni gyakorlatban alkalmazott gótikus tipográfiával.⁵⁷

Az új pénznem – amely közel ötven évre csökkentette itthon a kamatokat (10%-ról 4,5%-ra), valamint élesen elválasztotta az importtal és exporttal foglalkozó tőkecsoportokat,⁵⁸ ezzel is stabilizálva a nemzetközi kereskedelmet, valamint létrehozva a mezővárosi polgárságot – természetesen külföldön is igen híres, keresett lett, mivel a kereskedők is jelentős haszonnal válthatták be otthon magyar aranyforintjaikat.⁵⁹ Erről tesz tanúbizonyságot Buza János azon kutatása is, amely az Amszterdami Bank magyar aranypénzeinek feltárását tűzte ki céljául.⁶⁰ Innen tudjuk azt is, hogy (bár más korok más pénznemei is részei a statisztikának) a hollandok számadása szerint 1610-ben 63 ezer magyar aranydukát volt Amszterdamban.⁶¹ Ugyanígy tudjuk azt is, hogy Paviában a magyar király követe, Francesco Fontana – aki nem összetévesztendő a korábban említett asztronómussal – 1476 májusában tájékoztatást adott ura rendes jövedelmeiből,⁶² részletesen kitérve az arany- és ezüstbányák forgalmára, valamint a rézeladás hasznára is, érzékeltetve a folyamat progresszív mivoltát.

Mindennek pedig abban van szerepe, hogy a magyar aranyforint egyszerre volt tökéletes referencia és a recept propagandájának eszköze. Referencia, mivel akkor a(z ismert) világ legjobb aranyát Magyarország termelte ki, és propaganda, amivel a Mátyásnak tulajdonított alkimista recept tulajdon hitelességét és működőképességét kívánja igazolni, érvényesíteni. Kérdés, hogy az aranypénzre való hivatkozást hogyan értelmezzük: ez egy újabb érv a kontextust megteremteni kívánó, ezáltal Mátyásra hagyatkozó hitelesség mellett, vagy a recept írójának önigazolási kísérletének, igyekezetének nyoma, amellyel a receptet szeretné felértékelni? A kolligátum alapján történő – és ezáltal a Szathmárynak igazat adó – datálás egyértelműen az utóbbit igazolná, hiszen ahogy arról korábban is volt szó, a receptben előírt hármas anyagfelosztás, a higany, a só és a kén egysége arra a paracelziánus gyakorlatra utal, amellyel Mátyás még aligha találkozhatott, mivel ennek elterjedése és általánossá válása főképp a XVI. századot és a késő reneszánsz tudományt jellemezte. Ugyanakkor a receptben írt referenciaszerű beékelések mégis azt a látszatot keltik, mintha egy idősebb, áthagyományozódó szöveggel lenne

⁵⁷ GYÖNGYÖSSY, i. m. 57.

⁵⁸ GYÖNGYÖSSY, *A középkor...* i.m. 264.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Az előadás a Bank és hitelezés a reneszánsz korában című konferencián hangzott el 2011. szeptember 30-án, az ELTE-n, *A magyar aranyforint és az Amszterdami Bank* címmel.

⁶¹ Az adatokat megerősíti: Sz. N., *Középkori bankok, mai tanulságok* = Múlt-Kor, <" http://www.mult-kor.hu/20111003_kozepkori_bankok_mai_tanulsagok"> (2011.03.10. 16:08).

⁶² GYÖNGYÖSSY, *A középkor...* i.m. 267.

dolgunk, ugyanis a történelmi kontextus értelemszerűen öregbíti a lejegyzetteket, függetlenül attól, hogy az egyes gyakorlatok valóban több évszázados hagyományra tekintenek vissza.

Hasonló jelenségre hívta fel a figyelmet Dr. Balázs Lóránt is, mikor a magyar arany szőlőtőkék legendájának előfordulásait gyűjtötte össze.⁶³ A XV. századi mese a korábban említett Arnoldus de Villanova azon elképzelésére megy vissza, mely szerint a természetes anyagok eredendően hatékonyabbak a mesterségesen előállítottaknál, amiből az is következett, hogy a medicinaként használt iható aranyvíz hatékonyabb, ha az arany is úgy nő, mint egy természetes gyógynövény. Ez volt az *aurum vegetabile*, és erről tett említést saját beszámolóiban Mátyás két humanista történetírója, Galeotto Marzio és Petrus Ransanus is, továbbá maga Paracelsus is megemlékezett erről. Mindezek alapján talán joggal következtetünk arra, hogy az aranycsinálás mítosza Mátyás udvarára nem annak tudományos és értelmiségi miliője miatt hivatkozott előszeretettel, hanem gazdasági és anyagi okokból. Hogy ez valóban így van-e, a későbbiekben rá kell térnünk Mátyás könyvtárára, ám ezt megelőzően látnunk kell egy példát, amely hasonlóképp gazdasági megfontolásból fonódott össze a szövegtulajdonítás jelenségével. Így a következőkben a – filológiában pszeudoepigráfiaként említett – szövegtulajdonítás mechanizmusairól és sajátosságairól kell beszélnünk.

3.1. A pszeudoepigráfia lehetőségei Nicolas Flamel megítélésének példáján

A problémakörrel Robert Halleux foglalkozott egy igen kimerítő és szerteágazó tanulmányában,⁶⁴ amelynek lényege az volt, hogy felderítesse, honnan ered a Flamelről kialakult alkímista kép, ennek mennyi a valóságalapja, és ha erre van mód, milyen forrásokra tekintenek vissza a neki tulajdonított könyvek. A róla kialakult legenda tükrében ő is a korábbi évszázadokban bevált zárandokló életformát választotta – ez azt jelentette, hogy az alkímisták egymáshoz látogattak, hogy tanulhassanak a másiktól, valamint igazi, hatásos recepteket lessenek el –, és egy ilyen útja során kapta meg azt a receptet, amelyből Párizsban aranyat állíthatott elő. Tudását adományaiban és a fennmaradt, általa alapított intézetekben kívánta átörökíteni, legalábbis Pierre Arnould de la Chevalerie, poitiers-i nemes 1612-es kiadásában ez olvasható.⁶⁵

⁶³ Dr. BALÁZS, i.m. 159–160.

⁶⁴ HALLEUX, Robert, *Le mythe de Nicolas Flamel ou les mécanismes de la pseudépigraphie alchimique* = Archives Internationales d'Histoire des Sciences, 1983, 33. szám, 234–255.

⁶⁵ HALLEUX, i. m. 234.

A valóságban Nicolas Flamel közíró és másoló volt, aki feleségül vett egy gazdag özvegyet, Perronnelle-t, majd az így megszerzett vagyomból ingatlanspekulánsként régi házakat kölcsönzött és eladatta azokat zálogként, valamint olcsón megvásárolt és kiadott további ingatlanokat. Életének valódi, a gazdagodó polgárosodást képviselő oldalával Étienne-François Villain foglalkozott először,⁶⁶ de később Nigel Wilkins is felhasználta mindazon kutatásokat Flamel-monográfiájában,⁶⁷ amiket Halleux foglalt össze és vizsgált új nézőpontból. Nicolas Flamel alkímistaként való jellemzése halála után vált jellemzővé, mindez pedig az alkímia allegorikus nyelvezetére, valamint egy neki tulajdonított könyvnek volt betudható. A 15. századtól fogva az alkímia is előszeretettel váltott át az allegorikus interpretációra,⁶⁸ amivel a képi szimbolizmus vált meghatározóvá⁶⁹ az elérni kívánt kémiai folyamatokban is. Ennek jegyében a Flamel által még a XIV. században felújított és felépíttetett intézmények ikonografikus ábrái is ezzel kívánták összekapcsolni, ugyanis a párizsi Charnier des Innocents-nél (ti. Az ártatlanok kriptája) felépített emlékműn látható kígyók az allegorikus értelmezésben az alkímiával váltak összeköthetővé azáltal, hogy Robert Duval az ő 1561-es *De antiquitate et veritate artis chemicae*-jében már így hivatkozott Flamelre.⁷⁰ A mű igyekszik bebizonyítani, hogy az ókoriak tapasztalták már maguk körül az alkímia igazságait, és ez a mitológia fátyla alatt került kifejezésre.⁷¹ Elmélete szerint a görög műemlékek is ennek kívántak emléket állítani, így ugyanez igaz Flamel sárkányaira is. Ezt a gondolatot örökölte meg a Nicolas Valois által elkezdett, ám halála miatt más által befejezett *Grand Olympe ou philosophie poétique attribuée au tres renommé Ovide* is, bár a szöveg az egyes nyelvi kifejezések okán is jóval későbbinek tűnik a keltezésnél. A legenda kiteljesedéséhez a leginkább Jacques Gohory járult hozzá, hiszen a Philip de Mézières erkölcsi költeményeiről írt egyik kommentárjában (amely a *De usu et misteriis notarum liber*hez tartozott) hivatkozott Flamelra és a kígyók által szemléltetett alkímiai csodára is: ennek későbbi kiterjesztése, amely a sárkányokra vonatkoztatta a reakciót, a *Rózsaregény*ből

⁶⁶ HALLEUX, i. m. 235. Ugyancsak Villain állapította meg azt is, hogy Nicolas Flamel adományai csak látszólag voltak ájtatosak, valójában dicsekvés hajtotta őket, emiatt pedig a közíró sokszor ajándékozott keveset: így látszólag gazdagnak tűnt.

⁶⁷ Vö. WILKINS, Nigel, *Nicolas Flamel. Des livres et de l'or*, Párizs, Imago, 1992.

⁶⁸ HALLEUX, i. m. 237.

⁶⁹ Itt érdemes megemlíteni a Halleux által említett példákat is, mely szerint a normand alkímisták *Grande Olympe* címmel gondolták újra a 16. század közepén Ovidius *Metamorphoses*-ét; az *Arcana arcanissima* a menekülő Atlantát a bölcsék kövéként ábrázolja; Pierre Jean-Fabre pedig a *Hercules piochymicus*ban Héraklész munkáját és történeteit magyarázza alkímista keretben. Uo.

⁷⁰ Ugyanígy a Notre Dame-nál látható Saint Marcel-szobrot és portált is a nagy mű kiállításaként („voir dans le grand portail un exposé du grand oeuvre”) értelmezte 1640-ben Gobineau de Montluisant. HALLEUX, i. m. 238.

⁷¹ HALLEUX, i. m. 239.

ered.⁷² Ugyanígy neki tulajdonítható egy 1561-es kolligátum rendezése is, a *De la transformation metallique. Trois anciens tractez en rithme françoise* című gyűjtemény, ami tizenhat forrásból tartalmaz alkalmasint kijavított, de legjobb olvasatként kezelt szövegeket, amelyek többek között a Rózsaregényből, vagy Jean de la Fontaine-től származnak. Ebben található a *Sommaire philosophique* is az 53. és a 64. recto között, amit Gohory Flamelnek tulajdonít.⁷³ A szöveget Claude Thiry 1380 és 1425 közé datálja a metrumok alapján, bár ő úgy vélte, nincs meg a középkori forrás. A műben egy elméleti és egy gyakorlati rész található, melynek lényege, hogy a sárkányként ábrázolt merkúr amalgámként tökéletesíti a fémeket érlelés (maturáció) útján. Az erre használt amalgámot előszeretettel tüntették fel oroszlánként, így Gohory úgy vélte, hogy a szövegben foglalt állatképek a temetőben látható emlékműben nyernek hitelesítést, önigazolást.⁷⁴ Azonban a tulajdonítás egy figyelmetlenségből adódott, mivel Halleux filológusi vizsgálatai kimutatták, hogy az első kiadás az *Annotationes in Dionysium Zacarium* szövegeit és fordításait tartalmazza: ezt az alcímek jelölik is, azonban a fejléc a kötet végéig *Nicolai Flamelli Annotationes* marad, miközben egyik szöveg sem hozzá kötődik, hanem jóval korábbi, jobbára latin nyelvű forrásra visszacsatolható szerzőkhöz.⁷⁵ Ez azonban elég volt ahhoz, hogy 1617-ben Michel Meier már dicsőíthesse Flamel kivételes tudományát, amely a görög alkímia területén kamatoztathatott. Ez arra a toposzra vezethető vissza, amely az alkímiát nem a doktori tudománnyal, hanem egy könyv megtalálásával köti össze – ez a *Livre des figures* argumentuma, még ha erről egymásnak ellentmondó vélemények is maradtak fenn a XVI. század óta. Őt megelőzve Roch le Baillif francia iatrokémikus publikált egy paracelziánus aforizmagyűjteményt 17 évvel a Gohory-kolligátum megjelenését követően, 1578-ban. Itt a spagyria⁷⁶ híres adeptusainak megnevezése során Nicolas Flamel is felbukkan szegény íróként, aki egy metallikus receptet talált egy régi könyvben, melynek kipróbálását követően az egyik leggazdagabb ember lett saját idejében, és ennek tanúbizonyságai azok a fantasztikus épületek, amiket a Saint Innocent temetőben és máshol csinált.⁷⁷ Bár Baillif Bretagne-ban írt, ezt a legendát feltehetően Párizsban ismerte meg, hiszen járatos volt a paracelziánus körökben, és ezért is foglalkoztathatta, hogy ez a bizonyos recept hol található. Halleux erre a kérdésre egy Almasatus-levélben találja meg a választ, ugyanis a

⁷² HALLEUX, i. m. 240.

⁷³ HALLEUX, i. m. 243.

⁷⁴ HALLEUX, i. m. 245.

⁷⁵ HALLEUX, i. m. 246.

⁷⁶ A transzformáció művészete, a maradéktalan fémátalakítás.

⁷⁷ Uo.

bajor Ernő herceg-püspök, a paracelziánusok protektora birtokolt könyvtárában egy Flamelnek tulajdonított művet, pontosabban annak első felét, mivel a szövegből kimaradt a praktika. Az N. G. monogram mögé rejtőző ismeretlen szerző Almasatus egyik opuszkulmányát használta fel levelében, amit Carmassant király parancsára egy zaragozai érsekhez írt.⁷⁸ Ezt örököltette meg a lullusi *Vademecum* is, bár ott a szerző már azonosításra kerül Nicolas Flamellel. Az így kikerekedett legendából François Béroalde de Verville egy regényt is írt, ám ez sajnos nem maradt fenn.⁷⁹

„*Moult plaict a Dieu procession/s'elle faicte en devotion*”⁸⁰ – az alábbi gondolat a *Les Figures Hieroglyphiques de Nicolas Flamel*ben található, ám a mű tartalma az arab Artéphius és Synésius egy-egy könyvéből szerveződött, akik korántsem voltak ismeretlenek a francia köztudatban. Halleux kutatása emellett kiterjedt további ikonográfiai és áthagyományozódási beazonosításokra: a *Les figures d'Abraham* az egyes illusztrációk okán is rokonítható lehetne a művel, ám a könyv hamisítvány.⁸¹

Mindez több tanulsággal is szolgál a Mátyásnak tulajdonított recept szempontjából. Egyfelől fontos kimondani az előző fejezetben még csak utalt megállapítást, mely szerint a pszeudoepigráfia jelensége bár kultúr- és esztétörténetünkéből merít, mégsem szellemi, hanem elsősorban gazdasági-társadalmi alapokon biztosítja az átöröklődést, ebben a kontextusban pedig eszközként, felületként használja a tudás erejét, lenyomatát. Másfelől Nicolas Flamel gyors polgári meggazdagodása tökéletes mintája a paracelziánus gyakorlat hosszúra nyúlt kiterjedésének is: bár kortársaitól nem találunk olyan feljegyzést, amely említett volna bármilyen minőségű alkimista gyakorlatot, az általa felújított vagy építtetett intézmények, a hirtelen, a kortársak szemében a „semmi-ből” létrejött polgári vagyon, mégis olyan reputációt kölcsönöztek neki, amelyek már közvetlenül a halála után legendákban éltek tovább. Így volt lehetséges az is, hogy Guillebert de Metz már 1430 körül, tehát közel húsz évvel Flamel halála után emlegethetett egy (természetesen fiktív) idősebb Flamelt, aki annyi adományt tett és oly nagylelkűséget mutatott, hogy házat húzatott fel, ahol a mesteremberek alul élhettek, és abból a lakbérből, amit vezettek, támogatta az ott élő munkásokat is.⁸² Ez a kitágított kontextus, amely a tudománytól képes leválasztani a fennmaradást, jól alkalmazható Mátyás királyi udvarára is, hiszen még az előbbiek tükrében is fel kell tennünk a kérdést:

⁷⁸ HALLEUX, i. m. 248.

⁷⁹ HALLEUX, i. m. 249.

⁸⁰ Nagyon tetszik Istennek az eljárás, ha azt ájtatosan végzik.

⁸¹ HALLEUX, i. m. 253.

⁸² HALLEUX, i. m. 236.

mégis mennyiben van létjogosultsága annak, hogy a budai várban lehetőség nyílhatott az elméleti alkímia tudatos dokumentálásához? Elvégre a Nicolas Flamelre alkalmazott vándortoposz Mátyás uralkodása idején is teljesen általános volt, és valós tényeken alapult: a Flamelnek tulajdonított szövegek egyik valódi szerzője, Bernardus Trevisanus az egész életét arra tette fel, hogy egy igazi, működő receptre lelhesse. Fennmaradt munkái mind útinaplóként mesélik el útjait, és az ott megismert – majd csalódást okozó – folyamatokat, amelyek felkutatása egész vagyonát semmissé tette. Az itt dokumentált esetek mindazon tudással rendelkeznek, amelyek a *Particular à oro...* szövegében is az alapvető eljárásokat testesítik meg, leszámítva a korábban is említett hármasságot, melynek utolsó betoldása a Mátyás-referenciával együtt szinte ellehetetleníti az eredeti forrás felkutatását. Azonban mégis akad egy XVI. századi szöveg, ami kísérteties hasonlóságokat mutat fel a kutatásom középpontjában álló recepttel.

3.2. *De la composicion del Sol y del Mercurio*: egy spanyolul fennmaradt Aquinói Szent Tamás-féle amalgámrecept

Ahogy azt Szathmáry is megállapította a szóban forgó Mátyás-receptről, annak keletkezése a XVI. századra tehető. Ezt a kolligátumban való szerepeltetés ténye mellett megerősít az is, hogy a szövegben olvasható paracelziánus hármasság jegyében joggal feltételezhetjük, hogy egy újraírt, felfrissített receptről lehet szó. Ezt a tényt erősítheti meg az is, hogy a perui útinaplói révén is ismert Reginaldo de Lizarraga (1555–1615) domonkos szerzetes fordításában – és esetleges hozzátoldásában – fennmaradhatott egy olyan Aquinói Szent Tamásnak tulajdonított traktátus, amelynek egyik pontja több kérdéskörben is azonosságot mutat a *Particular à oro...* szövegével. A szöveget a barcelonai Ediciones Indigo kiadónál több fordítást is jegyző kutató, Santiago Jubany rendezte sajtó alá, majd tette ingyenesen hozzáférhetővé a Levity alkímiai szövegeket őrző adatbázisában.⁸³ Mindezzel szemben azonban kritikus hozzáállást kell tanúsítanunk, mert a nyolc részből álló traktátus szövege valóban összefügg és alkímiai receptekből szerveződik, már Szathmáry is megállapította, mikor Kolozsvári Cementes János egy épp Aquinói Szent Tamástól fordított receptjével foglalkozott, hogy a XIII. században élt, elméleti alkímiával is foglalkozó Albertus Magnus-tanítványtól nagyon sok hamisítvány is fennmaradt.⁸⁴ Így ha ettől el is tekintünk, még mindig egy olyan szöveg áll előttünk,

⁸³ AQUINÓI Szent Tamás, *Tratado de Tomás de Aquino en el Arte de Alquimia. Dado a su compañero Fray Reginaldo*, <<http://www.levity.com/alchemy/span20.html>> (2012.04.15. 18:29).

⁸⁴ SZATHMÁRY László, *Aranycsináló recept fordítása 1570-ből* = A Magyar Gyógyszertudományi Társaság Értesítője, VI. évfolyam, 1930.

amely bizonyosan a XVI. századból maradt fenn, noha tartalma jóval korábbi gyakorlatra utal vissza, és ennek tetejében feltételezhetjük, hogy erre a szövegre, legalábbis az itt foglalt archetípusra tekint vissza a Mátyás-recept is.

A spanyolul fennmaradt szöveg⁸⁵ a *De la composicion del Sol y del Mercurio* címet viseli, és a nyolc részre bontott traktátusban az ötödik helyet foglalja el. A recept természetesen az aranyból (Sol) és higanyból (Mercurio) történő amalgámgyártást írja le, azonban a szövegben fellelt, gyakorlatszintű hasonlóságok a só anyagának kivételén túl több ponton is a Mátyás-receptben foglaltakra emlékeztetnek. Persze arra is ügyelni kell, hogy maga az eljárás hogyan jelenik meg a szövegben – hiszen a műveletek szintjén való azonosság elkerülhetetlen –, ám épp ezért izgalmas és figyelemfelkeltő, hogy a spanyol receptben is található egy referenciális, hitelesítő funkcióval bíró kitekintés. A szövegben a porított arany a kiindulópont, amit többszörös tisztítást követően alakítunk amalgámmá a higannyal: ezt az utasítások szerint meleg vízzel mossuk, valamint egy bottal kevergetjük és szárítjuk. A higany fokozatos adagolása és arannyal szembeni elnagyolt aránya éppúgy megegyezik a receptben, mint a bőrön való átvezetés, amit a kemencében szublimáció követ az anyagok szétválásával. A receptek közötti első különbség – a lejegyzések közötti precizitás mértékén túl – az égetés, ugyanis a spanyol

<<http://www.kfki.hu/chemonet/hun/olvaso/histchem/alkem/cementes.html>> (2012. április 15. 18:41).

⁸⁵ „Recibe del sol común depurado, esto es, en el fuego calentado, porque es fermento de la rubedez, dos onzas, y quíebralas en pedazos pequeños con la tenaza, añadelo a catorce onzas de mercurio, y haz humear al mercurio en la teja y desata mi sol y muévelo con una vara de palo, hasta que el sol se desate bien y se mezcle; entonces échalo todo en agua clara y en una escudilla de vidrio, o de piedra, y lava muchas veces, limpiando y mudando por tanto tiempo, hasta que la negrura toda se aparte del agua. Entonces si quieres advertir, la voz de la tortolilla se oye en nuestra tierra, la cual limpia, haz que la amalgama o composición pase por el cuero, bien ligado por arriba, exprimiendo toda la amalgama, sin dos onzas, y quedarán en el cuero catorce, y aquellas catorce onzas son las cosas aptas para nuestra operación.

Atiende que deben ser ni más ni menos que dos onzas de toda la materia que queden en el cuero. Si fuesen más, disminúyela. Y estas dos onzas exprimidas, que se llaman leche de la virgen, guárdalas para la segunda operación.

Póngase pues la materia desde el cuero en el vidrio, y los vidrios en el hornillo arriba descripto, y encendida debajo una lámpara, de manera que esté continuamente ardiendo de noche y de día, que nunca se apague, y la llama derechamente dé en lo una vez encerrado, con todo eso no toque la olla, y se extienda semejantemente a todas las partes del hornillo, bien negras.

Mas si después de un mes o dos quisieses mirar, verás flores vivas y colores principales, como negro, blanco, citrino y rubio, entonces, sin alguna operación de tus manos, con el régimen del fuego sólo, lo manifiesto será abscondido y lo abscondido se hará manifiesto.

Por lo cual nuestra materia a sí misma se lleva al perfecto elixir volviéndose en polvo sutilísimo, que se llama tierra muerta, o hombre muerto en el sepulcro, o magnesia árida, porque el espíritu en él esta ocultado en el sepulcro, y del ánima casi se apartó. Permítela pues estar entonces, desde el principio hasta veintiséis semanas, y entonces lo grueso está hecho grácil, lo leve ponderoso, lo áspero suave, y lo dulce amargo, por la conversión de las naturalezas, cumplidas ocultamente por virtud del fuego.

Cuando vieres pues tus polvos enjugados: et si proban, et expensas desideras tingent. Después enseñaré una, o dos partes, porque una parte de nuestra obra solamente teñirá siete de mercurio bien purgado.”

szövegben nem szintenként történik, hanem állandó hőfokon tartva, havi figyelem mellett, amit egy virágmetafora ragad meg. A második különbség az előbbi elem bevezetése, valamint a kiindulási anyagok megnevezése mellett a rómaiakra való hivatkozás a receptben, amit a Mátyás-szöveghez hasonlóan itt is a végeredményként kapott anyag méltatása előlegez meg. Persze a különbségek a pontos megnevezések, valamint a sóhasználat hiánya révén észrevehetőek – nem is beszélve a művelet befejezéséről, ami ez utóbbi esetben egyszerre kap metaforikus és allegorikus színezetet –, és azt sem tudjuk egyértelműen elválasztani, hogy Reginaldo de Lizarraga hol és mit tehetett hozzá vagy vehetett el a szövegből. Ám ettől függetlenül a recept szerkesztettsége és felépítése, valamint a benne foglaltak gyakorlati és szövegszerű hasonlósága mégis arra engedhet következtetni, hogy a paracelziánus újraírás tényleg bekövetkezhetett, és az eredeti szöveg jóval nagyobb múltra és hagyományra tekinthet vissza, mint amit a Mátyás-recept sejtetni engedett. Ezért kell kitekintenünk arra is, hogy Mátyás udvarában az alkímia milyen szerephez juthatott.

3.3. Alkímia és asztrológia helye a királyi udvarban

Ahogy arra már korábban is utaltam Szathmáry kapcsolódó tanulmányainak felelevenítésén és bírálatán keresztül, nincs arra utaló bizonyítékunk, hogy Mátyás király udvarában lett volna lehetőség az alkímia gyakorlatára. Írásos emlékeink persze maradtak, hiszen a szóban forgó recepten túl egyes ajánlások is sejtetni engedik, hogy az uralkodó még annak ellenére is nyitott volt, hogy az udvarban lévő obszerváns ferencesek elítélték az alkímiát. A következőkben igyekszem összefoglalni azt, hogy az uralkodó alkímiával való kapcsolatát hogyan tudnánk a leghatékonyabban jellemezni, és ehhez milyen forrásokat használhatunk fel.

A vizsgálathoz a legnagyobb segítséget a *Bibliotheca Corviniana* nyújtotta,⁸⁶ hiszen az itt tételesen felsorolt, a király könyvtárában fellelhető művek között felbukkannak kapcsolódó kiadványok is. Ezek többsége az asztronómia tárgyköréből került ki, ehhez pedig Regiomontanusnak volt a legtöbb köze, hiszen ő rendezte be Vitéz János csillagvizsgálóját is, valamint eleve gyakori vendége volt a királyi udvarnak.⁸⁷ A pozsonyi egyetemen is tanító csillagász elsődleges feladata asztrológiai táblázatok készítése volt Mátyás számára,⁸⁸ és ő kezdeményezte azt is, hogy Vitéz esztergomi műhelyének

⁸⁶ CSAPODY Csaba, CSAPODYNÉ Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana*, Budapest, Helikon, 1990.

⁸⁷ SZATHMÁRY László, *Az asztrológia...* i. m.

⁸⁸ BARLAI Katalin, *Lapozgatás egy csillagászati Corvinában* = Magyar Tudomány, 2008, 9. szám, 1075. <<http://www.matud.iif.hu/08sze/05.html>> (2012. április 20. 19:42.).

falán Claudius Ptolemaeus egyik állatövet bemutató ábrája lehessen, hiszen munkáiban is többször hivatkozott rá, valamint Vitéz János is birtokolta egyik fő művét, a *Magnae compositionis librit*, amit ma a bécsi Österreichische Nationalbibliothekben őriznek a Cod. Lat. 24. jelzet alatt. Regiomontanus a *Canones LXIII in tabulam primi mobilis cum tabula* című munkáját Mátyásnak, a *Tabulae directionum est profectionum*ot pedig Vitéz Jánosnak dedikálta. Ugyanitt érdemes kiemelni az Marsilio Ficino szerepét is, hiszen az elméleti alkímiával is foglalkozó tudós – ahogy azt Szathmáry is megállapította – a *De triplici vitá*t az uralkodónak ajánlotta, emellett még egy episztoláriuma biztosan a királynál volt, de további lehetséges, valamint már feltárt kapcsolódási pontok nincsenek, legalábbis eddig nem kerültek felszínre, leszámítva azt, hogy Albertus Magnus és Theophrastus egyes művei is fellelhetők voltak a király könyvtárában.⁸⁹

Mindettől függetlenül a budai várban nem találunk olyan helyeket, melyek alkalmasak lettek volna egy alkímista műhely befogadására, a király fogadott orvosainak pedig feltehetően szintúgy nem volt saját rendelőjük. Az asztronómia ezzel szemben Mátyás közvetlen életterében is jelen volt, hiszen a Regiomontanus által tervezett csillagvizsgálóban a budai délkör volt meghatározó,⁹⁰ mintha a világ is a palota körül forogna, és minden ennek lenne alárendelve. Ha alkímista nyomokat keresnénk, az elméleti receptek létjogosultságán túl a legközelebbi lehetséges pont Bécs lehetett, hiszen Regiomontanus is itt rendelte meg a királynak szánt asztronómiai műszereit,⁹¹ így korántsem kizárt, hogy az asztrolábiumok mellett más eszköz is beszerezhető volt a városban. Sajnos Balogh Jolán kutatási eredményei⁹² sem tartalmazznak egyértelmű utalásokat az alkímiai gyakorlatra, ugyanis az általa említett, Mátyás udvarában megfordult tudósok között sem találunk gyakorlati alkímistákat, legfeljebb olyan asztronómusokat (mint Hans Tollhopf vagy Johann von Glogau), akik az arisztotelészi világrendhez való kötődésük révén elméleti szinten, kizárólag érintőlegesen foglalkoztak is az anyagok átalakításával.

Bár a datált információk alapján történő utánajárás valóban megköveteli a válaszadást arra a kérdésre, hogy volt-e gyakorlati alkímia Mátyás udvarában, némi hezitálást követően nemet kell mondanunk, mert közvetett nyomaink maradtak, ezek korántsem elegendőek a bizonyításhoz. Természetesen a kérdés feltevésének természete

⁸⁹ SZATHMÁRY László, *Alkémisták a magyar királyi udvarban*, i. m. 247.

⁹⁰ Ugyanígy létezett egy nagyváradi délkör is, ami az ottani csillagvizsgáló meghatározásainak középpontjában állhatott. Vö. SZATHMÁRY László, *Az asztrológia...* i. m.

⁹¹ Uo.

⁹² BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Budapest, Akadémiai, 1966, 650–652.

önmagában meghatározza az alkímiával való viszonyt is, hiszen a XV. században az alkímia még inkább az asztronómia, semmint az orvoslás és gyógyítás velejárója volt, azonban az eddig feltárt források alapján úgy tűnik, hogy a királyi udvar sokkal közelebbről érezte magához a csillagok vizsgálatát, mint az arany előállítását. Hogy ez valóban így volt-e, annak bizonyítása további kutatási eredményeket igényelne, amelyek elvonatkoztatnának a királyi palotától, azonban épp emiatt lenne érdemes megvitatni azt is egy tágabb kontextusban, hogy Mátyás uralkodásának ideje alatt volt-e gyakorlati alkímia, és ha igen, erről milyen bizonyítékaink maradhattak fenn.

4. Egy leendő kutatás előszava

Az aranycsinálás misztériuma a középkorban már jobbára csak szemfényvesztés volt, attól függetlenül, hogy a meglévő recepttípusok nemcsak átöröklődtek, hanem kereszteződtek is, gondolva itt az arab és a nyugati kultúra találkozásaira, amely a szimbólumhasználatban és az allegorikus interpretációban is meghatározóvá vált. Azonban mégis azt állíthatjuk, hogy ennek gazdasági és társadalmi szerepe egyaránt volt, és ez az anyagok átalakításának lehetőségében, a természet kiismerhetőségében teljesedett ki.

Ezért sem véletlen a pszeudoepigráfia Szentírástól függetlenedett hagyománnyá válása. Az alkímia alapvető összefüggésben állt az anyagi presztízzsel (legalábbis annak lehetőségével) is, ami a maga történelmi idejében egyszerre eredményezhetett konzekvens elutasítást és társadalmi megbecsülést is. Ennek egyik oka a világi célú *alkimia operativa et practica*⁹³ elszántsága, kitartása volt. Innen eredeztethető maga a vándoralchimista-toposz is, márpedig akik az egész életüket arra tették fel, hogy az akkor ismert világkép leghíresebb alchimista műhelyeiben nyerhessenek betekintést az ott folyó munkába, bizonyosan nem azért tették ezt, hogy felületes tájleírásokba és arisztotelészi, valamint hermészi doktrínákba bocsátkozva találjanak ki olyan berendezéseket és folyamatokat, amelyek ha fel is lelhetők korábbi munkákban, mégis mindig másképp, más reakciókat írtak le. Az így kirajzolódó hagyomány ugyanis szerteágazó időben és térben is – függetlenül attól, hogy a fennmaradt dokumentációk az útinapló formulájának köszönhetően némiképp közvetettnek tűnnek. Ahogy erről Foucault is írt, az alkímia olyan tudás, melynek a próba eljárása szolgál modelljéül. Ahogy fogalmazott *Az igazság és az igazságszolgáltatási formákban*, az alkimistának egyfajta harcot kellett megvívnia, melynek egyszerre volt szemlélője és résztvevője is, és ezt a próbatételszerűséget iga-

⁹³ CALIAN, Florin George, *Alkimia Operativa and Alkimia Speculativa. Some Modern Controversies on the Historiography of Alchemy* = *Annual of Medieval Studies at CEU*, 2010, 16. szám, 166.

zolja a tény is, hogy az alkímia eltűnésével újfajta tudás alakult ki, amely a nyomozás mintáját tette általánossá.⁹⁴ Márpedig ez az áthagyományozódó eljárások nélkül aligha következhetett volna be.

Ilyen értelemben úgy gondolom, hogy nem releváns egy alapvetően társadalmi meghatározottságúvá lett, később pedig sokkal jelentősebbé vált, tapasztalati és elméleti lehetőségekkel, emellett jelentős múlttal egyaránt rendelkező hagyományt csupán a tudatalatti képzettársításaként kezelni, hiszen az ilyen redukció még ha új nézőpontot is von be a vizsgálatba, egyedül általánosítani lesz képes. Épp ezért sürgető egy olyan kutatás kidolgozása és lebonyolítása, amely az ismétlődő és feltárt gyökerű sémák mellett is képes tipizálni, datálni az alkimista recepteket. Jelen dolgozat ehhez kevésnek bizonyulna, azonban a későbbiekben mindenképp kivitelezhetőnek tartok egy olyan dokumentációt, ahol időrendileg is áttekinthető lesz a receptek áthagyományozódása, a pszeudoepigráfia – alkímiában való – megjelenése, valamint a kapcsolódó kultúrák érintkezése és keveredése, ugyanis úgy vélem, hogy a receptek újfelfedezése is elősegítette a XV. században általánossá váló allegorikus olvasatot, hiszen eddigre már minden szimbólum ismerhetővé, feltárhatóvá vált.

Mindezek tükrében természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Mátyás uralkodása alatt beszélhetünk gyakorlati alkímiáról, elvégre attól, hogy a kor meghatározó itáliai alkimistái jobbra útleírásokban mentették át saját élményeiket, és azt, amit láthattak, túlzó lenne azt állítani, hogy ebből semmi sem történt meg. Amennyiben biztosak lehetünk, hogy Mátyás közvetlen terében nem volt berendezve egyetlen alkimista műhely sem, ám külföldi vendégei – és itt főképp Regiomontanus személye meghatározó – bizonyosan nem csak az *alkimia speculativát* ismerték, ahogy ez magáról a korról is elmondható. Ugyanakkor a pszeudoepigráfia esetében nem ez volt meghatározó, hanem az a gazdaságilag virágzó és Európa-szerte elhíresült miliő, amely példaértékű referenciává tudott válni egy száz évvel később újraírva átörökített receptben, hiszen az ott elévült – a római gyakorlatra reflektált – hitelesítő funkció ebben tudott a leginkább meggyőző módon újraéledni. Az így kirajzolódó mechanizmus, amely társadalmi ranghoz és az újítás értékéhez méri az alkimista gyakorlatot, kiváltképp izgalmas és értékes kutatási területté válhat, ugyanis számtalan XVI. és XVII. századi, látszólag hamis recept vagy életmű kerülhet új megvilágításba aszerint, hogy a világi céllal kezdeményezett, gyakorlati értelemben jóval korábbi tradícióra visszatekintő aranycsinálás mennyi-

⁹⁴ FOUCAULT, Michel, *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*, Debrecen, Latin Betűk, 1998, 63–64.

ben nemesíthet egy olyan életutat, amely feltehetően e nélkül is emlékezetes tudott (volna) maradni az emberemlékezet számára.

A tulajdonítás ilyen irányú folyamatához kétségkívül új lendületet adott a paracelziánus paradigmaváltás, hiszen ez nyomós érvet adott ahhoz, hogy rég elfelejtett, érdektelennek tartott receptek új kontextusban, új keretek között tűnhessenek aktuálisnak, frissnek és hitelesnek, tehát kellendőknek. Ezáltal a „*Particular à oro...*” szövege is úgy tekinthet vissza egy valós történelmi kontextusra az eljárások és a szövegszerkezet jóvoltából, hogy közben egy másik történelmi időszakból és egy másik történelmi helyről eredezteti magát. Ahogy a kutatás bemutatta, az eset nem egyedi, sőt, egy feltárandó és valós tendenciát vetít előre, ami egy későbbi dolgozat tárgyát képez majd.

Felhasznált irodalom

AQUINÓI Szent Tamás, *Tratado de Tomás de Aquino en el Arte de Alquimia. Dado a su compañero Fray Reginaldo*, <<http://www.levity.com/alchemy/span20.html>> (2012.04.15. 18:29).

Dr. BALÁZS Lóránt, *A kémia története I.*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 110, 115, 116, 129, 138, 155. 159, 160, 165.

BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Budapest, Akadémiai, 1966, 650–652.

BARLAI Katalin, *Lapozgatás egy csillagászati Corvinában* = Magyar Tudomány, 2008, 9. szám, 1075. <<http://www.matud.iif.hu/08sze/05.html>> (2012. április 20. 19:42.).

BIANCHI, Massimo Luigi, *The Visible and the Invisible – from Alchemy to Paracelsus* = RATTANSI, Piyo (szerk.), *Alchemy and Chemistry in the 16th and 17th Centuries*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 17, 18, 19, 22, 24.

CALIAN, Florin George, *Alkimia Operativa and Alkimia Speculativa. Some Modern Controversies on the Historiography of Alchemy* = Annual of Medieval Studies at CEU, 2010, 16. szám, 166–190.

CSAPODY Csaba, CSAPODYNÉ Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana*, Budapest, Helikon, 1990.

FOUCAULT, Michel, *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*, Debrecen, Latin Betűk, 1998, 63–64.

GYÖNGYÖSSY Márton, *A középkor alkonya = Magyar pénztörténet (1000–1526), Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet (Jegyzet és forrásgyűjtemény)*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2006, 263, 264, 267.

GYÖNGYÖSSY Márton, *Florenus Hungaricalis – Aranyverés a középkori Magyarországon*, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2008, 57.

GYÖNGYÖSSY Márton, *Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquilea im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf* = Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 2004, 55. szám, 137–159.

GYÖNGYÖSSY Márton, *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*, Budapest, Gondolat, 2003, 57, 357 (Doktori Mestermunkák-sorozat).

HALLEUX, Robert, *Le mythe de Nicolas Flamel ou les mécanismes de la pseudépigraphie alchimique* = Archives Internationales d'Histoire des Sciences, 1983, 33. szám, 234–255.

HORVÁTH Iván, *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislave* = MADAS Edit (szerk.), „Látjátok feleim...” – Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 2009, 143–148.

HUSZÁR Lajos, *A budai pénzverés története a középkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, 101, 102 (Budapest Vároštörténeti Monográfiái XX.).

KARL Lajos, *Mátyás király aranya* = Orvosi Hetilap, 1928, 19. szám, 550.

LOUIS, Karl, *Notice sur une recette alchimique de l'or attribuée au Roi Mathias Corvin* = Archeion, 1929, 11. szám, 206–209.

MAGYARI-KOSSA Gyula, *Mátyás király óvószere a pestis ellen* = Orvosi Hetilap, 1927, 33. szám, 943–945.

MAROSI Ernő, *Kép és hasonmás: művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, 83 (Művészettörténeti füzetek 23.).

SCACCAVILLANI, Fabio, *Il debito pubblico e la moneta filosofale* = Il Fatto Quotidiano, 2011. november 29., <<http://www.ilfattoquotidiano.it/2011/11/29/debito-pubblico-moneta-filosofale/173756/>> (2012. március 10. 12:55).

SZ. N., *Középkori bankok, mai tanulságok* = Múlt-Kor, <” http://www.multkor.hu/20111003_kozepkori_bankok_mai_tanulsagok”> (2011.03.10. 16:08).

SZATHMÁRY László, *A cementesek* = MEK, digitalizálta és ellenőrizte GAZDA István, <http://mek.niif.hu/05400/05440/pdf/kron_szathmary_cementesek.pdf> (2012. április 17. 14:30).

SZATHMÁRY László, *Alkémisták a magyar királyi udvarban* = Uő., *Magyar alkémisták*, Budapest, Könyvértékesítő vállalat, 1986, 244, 247.

SZATHMÁRY László, *Aranycsináló recept fordítása 1570-ből* = A Magyar Gyógyszertudományi Társaság Értesítője, VI. évfolyam, 1930.
<<http://www.kfki.hu/chemonet/hun/olvaso/histchem/alkem/cementes.html>> (2012. április 15. 18:41).

SZATHMÁRY László, *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában*, Budapest, Franklin, 1940. Újra kiadva: Ponticulus Hungaricus, VI. évfolyam, 2002., 5. szám, május, <”<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/matyas-01.html>”> (2012.02.29. 20:23).

SZATHMÁRY László, *Mátyás király aranycsináló receptje* = Uő., *Magyar alkémisták*, Budapest, Könyvértékesítő vállalat, 1986, 451.

PAGEL, Walter, *Paracelsus – An introduction to Philosophical Medicine in the Era of the Renaissance*, Basel, S. Karger, 1958, 100, 101, 103, 130, 258, 260, 261, 267.

WILKINS, Nigel, *Nicolas Flamel. Des livres et de l’or*, Párizs, Imago, 1992.